

אישה ואדמה | צבי גזבר

האישה והאדמה

כאשר אני פוגש את מסכת קידושין, אין ספק שתמונת העולם העולה לי מבין דפי הגמרא שונה מתמונת העולם המוכרת לי. תמונת העולם הרומנטית, בה יוס'יה שוורצמן כורע ברך לפני שושנה סימן-טוב, נראית כלא רלוונטית. במאמר אציג את הקשר בין האישה לאדמה ולנחלה, ומתוך כך אנסה לברר את מערכת היחסים שבין האדם לאשתו, במקרא ובחז"ל. הבנה של התשתית עליה בנויים פסוקי התנ"ך ומסכת קידושין, תאפשר לנו לעמת אותה מול תפיסת הנישואין בימינו.

הסיפור התנכ"י המרכזי שמציג בפנינו את הקשר בין האישה לאדמה, הוא סיפור בועז ורות. כזכור, בועז מציע לגואל לגואל את שדה אלימלך, והגואל מסכים לכך¹. לאחר מכן, בועז מציב לו את התנאי הבא: "וַיֹּאמֶר בְּעוֹז קְנוּתָךְ הַשְּׂדֵה מִיַּד נְעָמִי וּמֵאֵת רוּת הַמּוֹאָבִיָּה אִשְׁתְּ הַמַּת קְנִיתָהּ לְהַקִּים שֵׁם הַמַּת עַל נַחְלָתוֹ"². כלומר, אם הגואל ירצה לקנות את השדה, הוא יצטרך בנוסף לשאת את רות

¹ רות ד.ג.

² שם ה.

המואביה לאישה. נראה, שדין זה אינו דין ייבום – כמו שאחדים נוטים לחשוב – אלא הוא ביטוי לדין חוץ-תורני שהיה מקובל בזמנם. ההבנה של דין זה מתחדדת לאור תשובת הגואל: "לא אוכל לגאול לי פן אשחית את נחלתי"³. האישה והאדמה מוצגות שתייהן כחלק מן הנחלה. האדמה היא חלק מהנחלה, ואינה נכס כספי גרידא, כפי שמתבטא גם במצוות שמיטת קרקעות וגאולת קרקעות. האישה, בדומה לכך, גם היא חלק מהנחלה. הצטרפותה של האישה למשפחת הבעל, מבטאת את הצטרפותה לנחלת המשפחה. מצוות הייבום מחדדת לנו נקודה זו. על פי התפיסה המודרנית קשה להבין מדוע על אשת המת להינשא לאחיו, בעוד שבראיית האישה כחלק מהנחלה מצוה זו ברורה. הנחלה היא נחלת אבות, נחלה משפחתית, קשר הנישואין הוא קשר נישואין המתבסס על הצטרפות למשפחה, ולא כהתקשרות של שני פרטים, זהו גם הרציונל של מצות הייבום. בנישואי האח עם אשת המת, האישה אינה מתנתקת מנחלת המשפחה, וכך גם שם המת אינו נכרת ממקומו. כפי שראינו, במגילת רות ובדין ייבום, האישה מקושרת בצורה חזקה אל האדמה ואל מושג הנחלה. מושג הנחלה קשור, גם מבחינת המרחב הסמנטי שלו, אל האדמה. הקשר בין האדמה לאיש הוא קשר די בסיסי ומוכר בתנ"ך, שעוד יבואר בהמשך. בנקודה זו, אנו יכולים כבר לראות שני קשרים שונים: קשר של איש ואישה, וקשר של אדם ואדמה. שני הקשרים האלה מקושרים עם מושג הנחלה, אך עדיין אינם מתלכדים למערכת משולשת אחת. גם בסיפורי האבות ניתן למצוא את הקשר בין האדם לאדמה. ניתן לראות את הדגש שנותן אברהם אבינו לקניית "אחוזת קבר" לו ולאשתו⁴. יעקב אבינו מתנצל על כך שנאלץ לקבור את רחל בדרך אפרתה.⁵ הן צאצאי אברהם והן צאצאי יעקב מתאמצים להביאם לקבורה באחוזת הקבר, יחד עם נשותיהם.⁶ האיש והאישה נטמנים באותה אדמה, יחד עם אבותיהם. מסיפורים אלו ניתן

³ שם ו.

⁴ בראשית כג ד.

⁵ בראשית מח ז.

⁶ בראשית כה, שם נ.

ללמוד, כי חלק מהזהות הבסיסית של האדם במקרא הוא המשפחה, והמשפחה אינה רק אוסף של אנשים בעלי קשרי-דם, אלא בית אב עם אדמה משלו. לאדם ישנה שייכות אל האדמה בה הוא חי ובה חיו אבותיו, שייכות המתייחסת אל האדמה הספציפית בה חי, ולא אל האדמה במובנה הפונקציונלי. הציווי של הקב"ה אל אברהם הוא: "לָךְ לְךָ מְאֲרָצָךְ וּמְמֹלַדְתֶּךָ וּמְבֵית אָבִיךָ"⁷. הקב"ה מצווה את אברהם לעזוב את חייו הקודמים, המיוצגים בארץ, במולדת ובבית האב. אנו רואים, שהארץ והמולדת ניצבות יחד עם בית האב, כחלק מיסודות חייו של האדם, אותם מצטווה אברהם לעזוב.

מלבד הציונים הבולטים של קשר האישה והאדמה, ניתן למצוא הקבלות רבות וקצרות בין האדמה לאישה בדברי הנביאים ובמדרשי חז"ל. להלן כמה דוגמאות:

עמוס מקלל את אמציה הכהן: "אִשְׁתְּךָ בָּעִיר תִּזְנֶה ... וְאֶדְמָתְךָ בְּחֶבְל תִּחְלַק וְאֶתָּה עַל אֲדָמָה טְמֵאָה תָמוּת"⁸. ישעיהו מציג לפעמים את האדמה בעזרת דימוי אישה, כמו: "כִּי יִבְעַל בְּחֹר בְּתוּלָה יִבְעֵלוּךְ בְּנֵיךָ"⁹. דרשות חז"ל רבות מציגות קשר זה. אם נסתכל על אחת הדרשות הבסיסיות במסכת קידושין, "גמר קיחה-קיחה משדה עפרון"¹⁰ נראה כי קניין האישה נלמד מקניין האדמה. דימויים נוספים ידועים הם: "קרקע עולם", שנאמר על בתולה¹¹, וכך גם הביטוי: "נסתחפה שדהו" הנפוץ במסכת כתובות¹².

אלמנט נוסף בקשר שבין האדמה לאישה ניתן למצוא בסיפורי חטאי הבריאה הקדמוניים. האדמה חטאה, כידוע, כאשר הוציאה עץ עושה פרי במקום עץ פרי¹³, הלבנה חטאה והתמעטה¹⁴ וכך גם האישה חטאה בעץ הדעת¹⁵. לעניינו

⁷ בראשית יב א.

⁸ עמוס ז יז.

⁹ ישעיהו סב ה.

¹⁰ קידושין ב ע"א.

¹¹ סנהדרין עד ע"ב.

¹² למשל, כתובות יב ע"ב.

¹³ נלמד מבראשית א יא-יב, ילקוט שמעוני תורה פרשת בראשית רמז כז

¹⁴ נלמד מבראשית א טז, וכן, שבועות ט ע"א.

נראה, שמלבד העובדה הברורה שהן האישה והן האדמה חטאו, האדמה מתוארת כאן כנקבית, ומציגה לנו את הקשר בין האישה לאדמה בצורה הדוקה יותר.

מודל הנחלה: איש, אישה, אדמה

פרשת בנות צלפחד כבר חושפת בפנינו מערכת יחסים שונה, בה נוטלים חלק האדם, האדמה והאישה. אם עד כה נתקלנו בהשוואות בין האישה לאדמה, כאן אנו מגלים את תפקידן השונה ואת הקשר שבין שתיהן לבין האדם. כאן תגלה לנו מערכת יחסים משולשת, שתאפשר לנו לראות צדדים שונים במשמעות הנחלה, ובמשמעות יחסי איש ואישה.

בפרשת בנות צלפחד, אנו פוגשים בקשר האישה והאדמה המתבטא בעצם בקשת בנות צלפחד: "תָּנָה לָנוּ אֶחָזָה בְּתוֹךְ אַחֵי אָבִינוּ"¹⁶. בקשתן נענית, והן אכן זוכות לקבל את נחלת אביהן. על אף שפרשייה זו נראית כמתאימה יותר לתיאור הקשר בין האישה לאדמה, הן הבקשה והן התשובה נעות על ציר יחסי איש ואישה. האישה זוכה לנחלה כמו האיש. אין פה קשר נפרד של האישה עם האדמה, אלא השוואת יחס האישה ליחס האיש.

אך טענת זקני מנשה: "וּמִגֵּרָל נִחַלְתֵּנוּ יַגְרָע"¹⁷, ותשובת ה': "לְטוֹב בְּעֵינֵיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים אֲךָ לְמִשְׁפַּחַת מִטָּה אֲבִיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים"¹⁸ מציגה לנו פן נוסף. פה האישה אינה שווה לאיש, ומערכת היחסים פה אינה של יחסי איש ואישה, אלא של יחסי אישה ואדמה. בעוד האיש מצרף את האישה אל נחלתו, בנות צלפחד נישאות לקרוביהן על מנת להישאר בנחלתן. כאן יש איחוד של שני הצירים שהצגנו, ונוצרת כאן מערכת משולשת: האיש הוא הדמות הפעילה, שהנחלה שייכת לו, והאישה מצטרפת לנחלתו. אך האישה זכאית גם היא לנחול את האדמה, במידה ואין בנים שינחלו. האדמה מצידה כובלת את האיש ואת

¹⁵ בראשית ג.

¹⁶ במדבר כז ד.

¹⁷ במדבר לו ג.

¹⁸ במדבר לו ו.

האישה, כפי שנלמד מכך שבנות צלפחד נישאות לקרוביהן, כדי להיות קשורות לנחלה אותה זכו לקבל: "וְלֹא תִסֵּב נַחֲלָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמַּטֵּה אֶל מַטֵּה".¹⁹ מערכת יחסים זו נותנת לנו תמונה שונה ממערכת היחסים הפשוטה של האיש ואשתו. במערכת היחסים שהצגנו, הן האיש והן האישה שייכים למערכת יחסים מסדר גבוה יותר. מלבד הבית האישי שהאיש והאישה מקימים, הם שייכים גם לאדמתם. השייכות המשולשת היא המכונה: "נחלה". כדי להבין יותר את התפיסה הזו, נעיין בתפקידם של שלושת הגורמים בה.

האדמה לרוב משויכת לאבות. נתקלנו בבנים רבים שרצו להיקבר בקברי אבותיהם. בנוסף, הביטוי "נחלת אבות" מצוי במקרא, וכבר נתקלנו בנרדפות של "ארצך" ו"בית אביך". כלומר, האדמה מייצגת את בית האב ממנו האדם מגיע, את משפחתו של האדם. על רקע זה, האדם מקים את ביתו-הוא, ולוקח אישה. עם לקיחת האישה האדם מקים "בית אב" בזעיר-אנפין, ומכאן ניתן להבין את ההשוואה בין האישה לאדמה. כשם שהאדמה היא הבסיס עליו בנוי בית האב, כך האישה היא הבסיס של המשפחה המצומצמת. כמו כן, האישה והאדמה הן פסיביות ביחס לאדם, שהוא מקים המשפחה. האדם הוא הדמות הפעילה, "כי יקח ולא כי תקח"²⁰, האיש לוקח את האישה אל ביתו ולא להיפך. ראייה זו מבירה לנו את הנישואים במקרא. האישה כדמות פסיבית, משתייכת אל בית האב בו נולדה. האיש, לוקח את האישה מבית האב בו נולדה, ולרוב נותן תמורה מסוימת עבורה. עם לקיחת האישה, האיש מקים את ביתו הפרטי, שמשתייך לבית אב גדול יותר. כלומר, הנישואין הן מוסד משפחתי, במובן זה שהם נערכים בין שני בתי-אב.

ראייה זו מאפשרת לנו גם לקרוא בצורה חדשה את סיפור עץ הדעת. מבלי להיכנס לפרטי החטא עצמו, ניתן לעיין בעונשיהם של האישה והאדם, ולנתח קשר זה. האישה נענשת בקללה: "וְאֵל אִישׁךָ תִּשְׁקָתְךָ וְהוּא יִמְשָׁל בְּךָ"²¹ והאדם

¹⁹ במדבר לו ז.

²⁰ קידושין ד ע"ב.

²¹ בראשית ג טז.

נענש ב: "אָרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבְרִית בְּעִצְבוֹן תֵּאכְלֶנָּה פֶּלַי יְמֵי חַיֶּיךָ .... עַד שׁוֹכֵךְ אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לְקַחְתָּ כִּי עֵפֶר אֶתָּה וְאֶל עֵפֶר תָּשׁוּב." ²² כשם שהאדם נוצר מהאדמה והאישה נוצרה מהאיש, כך קללת האישה תלויה באיש, וקללת האדם תלויה באדמה. כאן ניתן לראות את יסודות המודל שהצבנו מקודם: האשה נתפסת כסבילה ביחס לאיש, "והוא ימשול בך". וכך גם האדמה נתפסת כרקע שעליו האדם נוצר, "האדמה אשר ממנה לקחת." במהלך הדורות, האדמה, שממנה נוצר אדם הראשון, נתפסה כחלק מבית האב, בו נוצר האדם הפרטי.

הנישואין כמוסד משתנה

עד כה התפיסה שהצגתי מבארת יפה את מוסד הנישואין במקרא, אך השאלה שהצגתי בתחילת המאמר נותרת בעינה: כיצד אנו, החיים במציאות מודרנית, יכולים להתמודד עם הנחות יסוד אלו? כפי שהצגנו, התפיסה המקראית מעמידה במרכז את המשפחה והנחלה, בעוד בתפיסתנו מושג הנחלה אינו קיים כלל, והאדם הפרטי תפס את מקום המשפחה. בתפיסה המודרנית, הנישואים נערכים בין שני פרטים הבוחרים להתאחד לתא משפחתי חדש. זאת לעומת התפיסה המקראית, בה חתונה היא חיבור בין שני בתי-אב.

התשובה לשאלה זו מורכבת, ותתאפשר באמצעות עיון בסוגיות שונות בין המקרא לתלמוד. ניתן לראות, שעם שינוי תפיסת העולם המקראית, חל שינוי גם בדגשים שניתנו להליך הקידושין. אנו נראה שינוי זה חל במשמעות האמירה בקידושין, ובמושג "קידושי כסף".

נתבונן במושג "קידושין". האם "האיש מקדש את אשתו" ²³ זוהי תפיסה מקראית? בתנ"ך האיש אינו "מקדש", אלא "לוקח" ²⁴. בלקיחה זו לא ניתן לראות שיש משמעות לאמירה, או לכוונותיו של הלוקח. לעומת זאת בגמרא ובברייתות ניתן לראות מעבר חד המתבטא בסוגיות ארוכות המוקדשות להבהרת משמעותה של לשון הקידושין, וכן לדיונים העוסקים בהבנת כוונתה של האישה

²² שם יז, יט.

²³ קידושין, פרק ב' משנה א'.

²⁴ ראה תלמוד בבלי, קידושין ב

עם קבלת הקידושין ולמשמעות הנתינה. ניתן לראות, שבתפיסת הנישואין התלמודית בה מושג הנחלה כבר מתערער, במקום להדגיש את "לקיחת" האישה אל בית האב של האיש, אנו מדגישים את "הקדשתה" של האישה ביחס לאיש הפרטי.

נקודה נוספת המאירה את הפער הזה היא קידושי כסף. בפסוקי התורה לא מוזכר שהאישה נקנית בכסף. למעשה, כאשר מוזכר לנו מעבר של כסף, הוא מעבר של כסף בין הבעל לבין האב. כך העבד נותן מתנות למשפחת רבקה²⁵, כך בועז קונה את רות עם קניית השדה²⁶, וכך יעקב קונה את נשיו בתשלום ללבן²⁷. לעומת זאת, הגמרא מציגה לנו תפיסה שונה, בה ישנה חלוקה ברורה בין ימי הנערות לימי הבגרות. בימי הנערות האב מקבל את הכסף, אך בימי הבגרות האישה היא זו שמקבלת את הכסף. נקודה זו מתחדדת כאשר אנו מעיינים בדרשה ממנה לומדים את עניין קידושי כסף. דרשה זו היא הלימוד: "ויצאה חנם אין כסף: אין כסף לאדון אבל יש כסף לאדון אחר. ומאן ניהו? אב."²⁸ בדרשה זו, בדומה למודל המקראי, האב-האדון מקבל את הכסף עבור קידושי בתו הקטנה. המקור השני לקידושי כסף, הוא גזרה שווה בין לקיחת האישה לבין לקיחת שדה עפרון: "גמר קיחה-קיחה משדה עפרון". בהבנה הפשוטה, תפיסת העולם המקראית אמורה להמשך גם כאן: כשם שבשדה עפרון, הבעלים קבלו את הכסף, כך בקניית אישה, האב יקבל את הכסף. אולם הגמרא מניחה שדווקא האישה היא זו שזוכה בכסף קידושיה בימי בגרותה, ובכך הגמרא מציגה לנו תפיסת עולם שונה, למול הלימוד הפשוט מהפסוקים.

כאן נחשפת נקודה מעניינת, בה התפיסה של האישה כחלק מבית האב וכסבילה מתערערת. היא יכולה לקבל את קידושיה בעצמה, ויש עיסוק בשאלה האם האישה מקדישה את עצמה לבעל או לא. הסוגיא בדף ז' עמוד א' בוחנת מקרים

²⁵ בראשית כד נג.

²⁶ רות ד ה-ו.

²⁷ בראשית כט יח.

²⁸ קידושין ג ע"ב.

שונים דרך השאלה הזו, ומשווה שם את האישה לעבד כנעני ולעֶרֶב. זוהי תפיסה חדשה של האישה, בה לעיתים היא נקנית כעבד, ולעיתים היא פעילה ומקדשת את עצמה-כעֶרֶב.

תפיסת קידושין חדשה

כפי שטענתי, ניתן לראות כיצד השינוי בתפיסת העולם, הוליד גם שינוי בתפיסת הקידושין. זהו גם פתח לפתרון השאלה שהצגתי במאמר, עם ההכרות שלנו של תפיסות העולם השונות ותפיסות הקידושין השונות במהלך הדורות, אנו יכולים לחשוב כיצד תפיסת העולם שלנו תעצב תפיסת קידושין חדשה. לא מתוך מגמות זרות לתורה, אלא מתוך הקשבה לדבר ה' המתחדש ומתגלה בכל דור ודור. "ואידך פירושא הוא-זיל גמור".